

De heiligheid van inlandse eik

De eerbied voor de eik zit diep ingeworteld in Keltische en Slavische beschavingen, maar ook in het Vlaamse bos- en natuurbeheer van vandaag werkt de heiligheid van inlandse eik (zomer- en wintereik) nog duidelijk door. Een mogelijke verklaring is dat inlandse eik dominant is in vele van onze oudere en daarmee natuurlijk ogende bossen. Voor Nederland opperde den Ouden (2003) die verklaring. Een analyse van de Gewestelijke Bosinventarisatie bevestigde dat de proefvlakken in homogene zomereikenbestanden ouder waren dan gemiddeld in loofhoutbestanden in Vlaanderen (Afdeling Bos & Groen, 2002).

In dit artikel wordt ingegaan op een aantal situaties waarin het aura van inlandse eik mogelijk aanleiding geeft tot ondoelmatig beheer. Het gaat om (her)bebossing, het beheer van open vegetaties, het beheer van houtkanten en het beheer van hooghoutbestanden.

(Her)bebossing

De Vlaamse Overheid subsidieert een bebossing van landbouwgronden en een herbebossing na eindkap van een bestaand bos. In beide subsidiebesluiten¹ zijn zomer- en wintereik de enige boomsoorten in de hoogste klasse I, subsidieerbaar aan 3700 euro per ha voor bebossing van landbouwgrond en aan 3200 euro per ha voor (her)bebossing. Gewone es en beuk zitten in klasse II en worden gesubsidieerd aan 3000 euro per ha voor bebossing van landbouwgrond en aan 2500 euro per ha voor (her)bebossing. Ruwe berk, zwarte els en winterlinde zitten in Klasse III en worden gesubsidieerd aan 2500 euro per ha voor bebossing van landbouwgrond en aan 2000 euro per ha voor (her)bebossing. Vanaf het eerste jaar is een hectare eikenbos dus 700 tot 1200 euro meer waard.

Het ontbreken van een gepubliceerde analyse van subsidie-dossiers maakt het moeilijk om het aandeel inlandse eik te schatten dat bij (her)bebossingen werd gebruikt sinds beide subsidieregelingen in de jaren '90 van kracht werden. Een snelle scan van fragmentarische data levert een zeer ruwe inschatting: buiten de populieren(her)aanplantingen gerekend, bevat ongeveer 60% van zowel herbebossingen

GUY GEUDENS, projectleider bij Haskoning & docent bij Van Hall-Larentstein

"Von Mackensen pflanzt eine deutsche Eiche." © Mitteilungen der Deutschen Dendrologischen Gesellschaft Nr. 53 (1940) (foto Hans Baeté)

als bebossingen een aandeel inlandse eik. Daarmee lijkt de invloed van de hogere subsidie nog enigszins mee te vallen.

Inlandse eik is niet de meest voor de hand liggende soort bij bebossing van landbouwgrond (Muys & Van Elegem, 1996). Pioniersoorten als wilgen, berken, zwarte els, gewone es en populieren (ratelpopulier, grauwe abeel, maar ook cultuurpopulieren) zijn vaak geschikter om op korte termijn in de bosfuncties te voorzien. Ze hebben goed verterend strooisel. De mulhumus die daaruit gevormd wordt, vertraagt de natuurlijke bodemverzuring na bebossing. Daardoor is een rijk bodemleven (zowel planten als bodemdieren) mogelijk. Daarnaast kunnen schaduwgevende soorten op voormalige landbouwgrond de vorming van een viltige grasmat (bv. met kweek) of een ruigtevegetatie (bv. met brandnetels of zevenblad) onderdrukken. Zo houden ze de weg open voor kolonisatie door waardevoller bosplanten, als die met hun zaden of uitlopers de bebossing kunnen bereiken (de Keersmaeker et al., 2004). Inheemse soorten die het karakter van een schaduwboomsoort met goed strooisel combineren zijn gewone esdoorn en winterlinde (Neiryck et al., 2000). Inlandse eik heeft deze eigenschappen niet.

¹ bijlage I bij Besluit van de Vlaamse regering van 28 maart 2003 betreffende de subsidiëring van de bebossing van landbouwgronden ter uitvoering van de Europese Verordening (EG) Nr. 1257/1999 en bijlage I bij het Besluit van de Vlaamse regering van 27 juni 2003 betreffende de subsidiëring van beheerders van openbare en privébossen. Binnenkort wordt een herziene versie verwacht.

Muys (2006) hield op een KNBV studiedag in Nederland een pleidooi voor het gebruik van gewone es in combinatie met pioniermengsoorten voor multifunctioneel bos op rijke bodem: deze leveren goede strooiseigenschappen en een divers bodemleven naast fineerhoutproductie op een bedrijfstijd van 55 jaar. Op armere bodems moeten we dergelijke productiedoelstellingen misschien niet koesteren, maar het bodemleven en het strooisel zouden hier des te meer een zorg moeten zijn (Hommel et al., 2002). In hun onderzoeksrapport over spontane en geplante bebossingen van landbouwgrond formuleren Verstraeten et al. (2001) eveneens zinvolle alternatieven om verschillende boomsoorten te combineren bij bebossingen.

Bij herbebossingen na kappingen in bestaand bos, kan de keuze voor inlandse eik de beheerder ook in de problemen brengen. Reewild vreet bij voorkeur eikenplantsoen aan en vaak blijven de eiken door hun trage jeugdgroei de bramen of de berken niet voor.

Een illustratief voorbeeld ter zake vind je op http://www.bosgroepen.be/tips/boseigenaar_pauwels.htm

Beheer van open vegetaties

Op heideterreinen en extensief beheerde graslanden is het tegengaan van spontane verbossing een belangrijke beheermaatregel. Vooral zaailingen van berk, els, grove den en Amerikaanse vogelkers moeten op veel plaatsen weerkerend gekapt worden, zeker aan bosranden of op open plekken in omringend bos. Anderzijds staat de meerwaarde vast van solitaire bomen of boomgroepjes in open natuurterreinen, denk maar aan vliegdennen. Dat is niet alleen een kwestie van landschappelijke schoonheid. Specifieke vlinders (o.a. groentje) profiteren van de windbreking en de terreinstructuur. Zeldzame vogels (boomleeuwerik, geelgors) hebben de oriëntatiepunten nodig die dergelijke bomen aanbrengen op een heide- of grasvlakte. En in combinatie met de schrale bodem zijn interessante symbiotische paddestoelen te verwachten op die bomen. Opmerkelijk genoeg worden zomereiken systematisch gespaard op natuurterreinen waar andere soorten worden gekapt. En bovendien blijven vaak vrijwel alle zomereikenzaailingen onaangeroerd. Op heel wat plaatsen leidt dit tot de vorming of uitbreiding van vrij homogeen zomereikenbos (voorbeelden op de Kesselse Heide in Nijlen en de Konijnenberg in Vosselaar).

Beheer van houtkanten

Noem de meest typische landschapselementen in de Kempen: de dennenaanplanting, de purperen heide, de maïsakker met varkensstal, de villawijk, ... en de zomereikenhoutkant. In de Kempen wordt zomereik al eeuwenlang gebruikt in lineaire elementen langs cultuurgronden. Niet alleen voor brandhout, geriefhout of eek (eikenschors voor

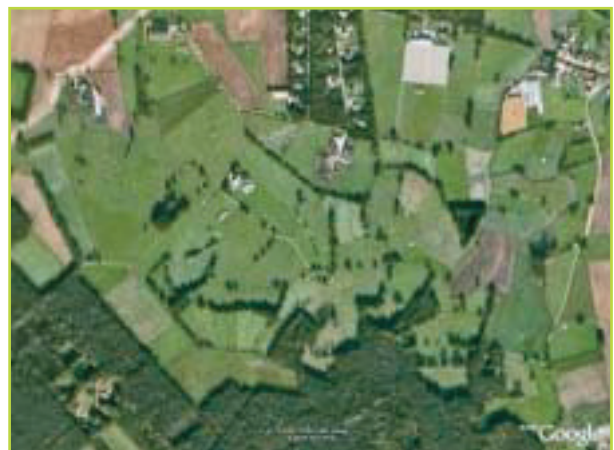

Afbeelding 1 Twee resterende eiken van een houtkant (Heerle, Poederlee)

de leerlooierij), maar ook om oprukkend stuifzand tegen te gaan (Den Brand in Hechtel, de Konijnenberg in Vosselaar) (Verboven et al., 2004). Rond 1900, bij de heropleving van de landbouw op zandgronden, werden massaal eikenhoutkanten geplant rondom de (met kunstmest gevoede) graslanden voor de veeteelt.

Door het verlies van de houtopbrengstwaarde, maar ook door de heiligheid van eik werden deze houtkanten de laatste decennia niet meer als hakhout beheerd. De typische evolutie van de eikenhoutkant is tegenwoordig als volgt:

- De zomereiken groeien breed en hoog uit en hinderen de aanpalende landbouwgewassen.
- De gebruiker/landbouwer snoeit zijwaarts groeiende takken en stammen af.
- De gebruiker/landbouwer ploegt of verplaatst de draadafsluiting steeds dichterbij de stamvoeten.
- De zomereiken groeien steeds hoger en breder uit en hinderen de aanpalende landbouwgewassen. Hun positieve invloed op het microklimaat door windbreking

Afbeelding 2 Luchtbeeld van een aftakelend netwerk van eikenhoutkanten in D'Aesten tussen Oostmalle en Vlimmeren. © Google earth, Tele Atlas

Afbeelding 3 Eikenhoutkant dringend aan hakhoutkap toe (Heerle, Poederlee)

(Dua, 1986) wordt intussen volledig teniet gedaan door hun hinderlijke schaduw.

- De gebruiker/landbouwer ploegt nu tot tegen de voet van de eikenstammen en snoeit zware kroontakken uit. Er is intussen een ijle zomereikenrij ontstaan.
- De zomereiken sterven een na een af en worden opgeruimd.
- De houtkant is verdwenen. Er resten verspreide solitaire oude eiken (afbeelding 1).

Op het luchtbeeld in afbeelding 2 zijn verschillende van de latere stadia in de evolutie te zien in een landbouwgebied in Oostmalle.

Paradoxaal genoeg is het cyclisch afkappen van de eiken de beste garantie voor het behoud van de houtkant en dus ook van de eiken zelf. De meerstammige eikenstruiken in het hakhout bedekken een bredere strook op de grond die heel wat natuurwaarde herbergt. Maar door hun geringere hoogte is er minder hinder voor de aanpalende gewassen. De invloed is zelfs positief door de windbreking en de lagere verdamping van de gewassen (Dua, 1986). Voor het aanhouden van hakhoutbeheer van zomereikenhoutkanten is echter een ingrijpende beslissing nodig: je moet 15 tot 20-jarige eiken afzetten (Afbeelding 3). Bij de huidige brandhoutprijzen vormt het omvangrijke werk bij het hak-

houtbeheer weer minder bezwaar, ook als brandhout heeft eik een heilige reputatie.

De heiligheid van inlandse eik is hier duidelijk maar een deel van de verklaring. Ook elzenhoutkanten en knotwilgenrijen verdwijnen door gebrek aan onderhoudsbeheer. Maar als de eigenaar opnieuw wil beheren, zal hij bij elzen en wilgen de volle steun krijgen van natuurverenigingen, gemeente en andere overheden, door middel van advies, subsidies en eventuele vergunningen. Of dat bij het afzetten van een eikenhoutkant zo is, is nog maar de vraag. Veel eigenaars gaan er bij voorbaat van uit dat het bij eiken niet mag.

Beheer van gelijkjarig eikenhooghout... voor kwaliteitshout

De productie van het gegeerde kwaliteitseikenhout is altijd een tijdrovende bezigheid, waarbij een voortdurende en extreem lang volgehouden verzorging nodig is. Het echte kwaliteitshout van inlandse eik wordt al sinds mensenheugenis niet meer in Vlaanderen geoogst: de panelen van de Vlaamse primitieven (15de eeuw) zijn uit Baltisch eikenhout (Haneca, 2006) en de volksmond kwalificeert mooi meu-

Afbeelding 4 Gesnoeid eikenbestand, weliswaar moeraseik. © Frederik Vaes

belhout niet voor niets als ‘Fransen eik’. Het merendeel van de homogene eikenbossen staat in Vlaanderen op zandige gronden (Afdeling Bos en Groen, 2002). Zoals in Bosrevue 16 werd aangegeven (De Boever et al., 2006), moet een realistisch bosbeheerder op zandgrond mikken op ten hoogste zaaghout eerste keuze, en niet op finer.

Baron van Tuyll van Serooskerken (2003) beschrijft het volgende ideale scenario als inlands eikenzaaghout van hoge kwaliteit de doelstelling is:

- Als de eiken 8 à 10 m hoog zijn, moet begonnen worden met gestage en regelmatige dunningen.
- Op het ogenblik dat de bomen 35-40 jaar oud zijn, hun hoogtegroeï culmineert en de onderkant van de levende kroon op 6-8 m hoogte zit, moeten de kronen van de toekomstexemplaren (80-100 per ha) rondom vrij komen. Ze kunnen dan geleidelijk, maar stevig in de breedte uitgroeien. Vanaf dan moet het afsterven van grote zijtakken vermeden worden. Dit is ook de leeftijd waarop de ontwikkeling van een nevenetage een must is. Deze moet de stammen ‘inpakken’ en de vorming van waterloten op de onderstam tegengaan.
- Op 120-180 jaar kunnen dan zaagstammen met diameters van 40-60 cm geogst worden. Merk op dat dergelijke eiken vrij snel aandikken; smalle jaarringen zijn immers alleen vereist voor finer en niet voor zaaghout.

De traditionele plantdichtheden in Vlaanderen van 2000 à 2500 bomen per ha zijn te laag om ooit echt kwaliteitshout te kunnen voortbrengen, omdat zich zware zijtakken op de onderstam vormen (Jansen et al., 2001). Een vakkundige vormsnoei kan uitkomst bieden, maar veel beheerders compenseren de takkigheid door de eerste jaren vrijwel aan alle 2000 planten per ha stevig te snoeien, en niet alleen gaffels (afbeelding 4)!

Dan treedt vrijwel altijd een (te) lange periode van nietsdoen in, terwijl de hoogteontwikkeling van de eiken tussen 15 en 50 jaar behoorlijk goed is en de takafstoting redelijk. In Vlaamse eikenbestanden wordt vrijwel altijd te laat begonnen met dunnen (“een eik zaag je niet om”, “laat nog maar wat meer takken van die stam afgaan”). De kronen worden klein met uitsluitend omhooggerichte takken. Er sterven zware takken in de zone boven de 8 m en de jaarringbreedte is matig. Het gemiddelde grondvlak van homogene zomereikenbestanden boven 60 en 120 jaar is in Vlaanderen dan ook meer dan 20 m² per ha (Afdeling Bos & Groen 2002).

Van groeiruimte voor een nevenetage komt niets in huis, en veel bestanden hebben amper een ijle struiklaag. Als er dan uiteindelijk toch gedund wordt, reageren de overblijvende bomen met waterlotvorming en vervolgens groeisprongen in de jaarringbreedtes (Afbeelding 5). Ondanks dit alles

beweren veel beheerders halsstarrig dat de slechte kwaliteit van ons inlands eikenhout in hoofdzaak te wijten is aan de inferieure zaadherkomsten die onze overgrootouders gebruikt hebben.

Bosbeheerders die wel enige mooie eikenstammen van zware afmetingen hebben staan, uiten wel eens de bezorgdheid dat ze geen goedkeuring van ANB via kapmachtiging of bosbeheerplan zullen krijgen voor de oogst van die waardevolle bomen.

Voor natuurwaarden

Ook op ecologisch vlak laten bosbeheerders veel kansen liggen in dergelijke eikenbestanden.

Gruwez (2006) bestudeerde in het Aelmoeseneiebos in Gontrode de evolutie van de bestandsstructuur in een zeer matig gedund zomereikenbestand met enkele beuken op een eerder rijke standplaats. Toen het bestand 60 jaar oud was, was er een struiklaag van hazelaar en wilde lijsterbes. Op een leeftijd van 80 jaar werd een eerste belangrijke dunning uitgevoerd. Hoewel de struiklaag vijf jaar na deze ingreep veel dichter geworden is, moet een eventuele nevenetage nog helemaal opgroeien uit zaailingen van gewone es, gewone esdoorn en haagbeuk. Er gaapt een 15 meter diepe leegte tussen de top van de struiklaag en de onderkant van de eikenkronen. Het zal dus nog decennia duren vooraleer hier een rijk gestructureerd bos tot stand komt.

Het Nederlandse onderzoeksinstituut Alterra modelleerde de natuurwaarden van een gelijkjarig, homogeen grove dennenbos op zandgrond en die van een gelijkjarig, homogeen zomereikenbos. Beiden evolueerden spontaan gedurende 100 jaar (Wammelink et al., 2003). Ze vonden weinig verschillen. Een negatief punt was de structuurarmoede. Bij een spontaan, gesloten eikenbos op zandgrond ontbreekt zelfs een struiklaag, laat staan dat zich een nevenetage zou ontwikkelen. Ook het zure, slecht verterende strooisel van zomereik biedt weinig kansen voor een gevarieerde flora (Hommel & De Waal 2003) of een rijk bodemleven.

Beide voorgaande bedenkingen voor eikenbestanden gaan overigens meestal ook op voor gelijkjarige bestanden van andere soorten.

Ook tijdens de Pro Silva excursie van juni 2007 in bosreservaat de Heide in Meerdaalwoud bleek het dilemma van een rijk gestructureerd bos met inlandse eik als drager. Na meer dan 200 jaar heb je inderdaad indrukwekkende woudreuzen en door de rijke bodem weten hazelaars, haagbeuken en esdoorns hier een behoorlijke struiklaag te vormen. Maar om dit bedrijf draaiend te houden, moet je ook eiken verjongen. Eikenzaailingen blijken veel groeiruimte nodig te hebben en die kan je alleen creëren door heilige woudreuzen te kappen.

Afbeelding 5 Zomereiken één zomer na stevige dunning (Meerdaalwoud)

Conclusies

Er wordt te vaak inlandse eik geplant bij onze (her)bebosningen. Inlandse eik zou beter een waardevolle aanvulling vormen bij pioniersoorten, gewone es, winterlinde of gewone esdoorn, dan omgekeerd. Het bosbeleid kan hier een signaal geven door de subsidiebedragen aan te passen, herbebossingsaanvragen die slechts met mate eik bevatten te honoreren en bij bosuitbreiding van openbare bossen rijkelijk te experimenteren met de genoemde soorten.

Hakhoutbeheer moet opnieuw een normale beheervorm worden van kleine landschapselementen met inlandse eik, van eiken in halfopen natuurterreinen en, in voldoende grote eenheden, ook van eiken in bosverband.

Er groeien te veel eiken in onze eikenbestanden. Mooi eikenstamhout groeit onder grote kruinen en tussen een goed ontwikkelde nevenetage. We moeten dus vroeg, doordacht en stevig hoogdunnen in onze eikenbestanden. Daarbij is een grondvlak van 10 à 15 m² per ha in de bovenetage richtinggevend. Beduidend minder dus dan de 20 tot 30 m² per ha die we nu gemiddeld aantreffen. Dit laatste geldt trouwens niet alleen voor onze eikenbestanden. ■

VBV-bosforum

Discussieer mee over de heiligheid van inlandse eik op het vbv-bosforum (<http://www.vbv.be/bosforum.html>) of stuur uw reacties naar de bosreversedactie (coördinaten: zie colofon)!

Referenties: www.vbv.be